O‘ZBEKISTONDA RAQAMLI TO‘LOVLARNING RIVOJLANISHI VA HUDUDLAR BO‘YICHA IQTISODIY FAOLLIK BILAN BOG‘LIQLIGI

Shakirova Nigora Axralovna
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
PhD,dotsenti, Statistika kafedrasi
Tel: +998943640050
E-mail: shakirova0130@gmail.com
ORCID:https://orcid.org/0009-006-5025-4764
Omirbaeva Periyzat Satbaevna
Moliya fakulteti
“Moliya va moliyaviy texnologiyalar” yo‘nalishi talabasi
Tel: +998912658086
E-mail:omirbaevaperiyzat@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada O‘zbekistonda raqamli to‘lovlarning rivojlanishi va uning hududlar iqtisodiy faolligi bilan bog‘liqligi Markaziy bank va Milliy statistika qo‘mitasining 2023–2025-yillar ma’lumotlari asosida tahlil qilinadi. To‘lov terminallari orqali tushumlarning o‘sish sur’ati, YaIMga nisbati va elastikligi hisoblandi, hududlar kesimida korrelyatsion tahlil o‘tkazildi. Natijalar terminal tushumlari 2025-yilda 460,3 trln so‘mga yetib, YaIMning 24,9 foizini tashkil etganini va raqamli to‘lovlar nominal iqtisodiyotdan tezroq o‘sayotganini ko‘rsatadi. Iqtisodiy faollik va xizmatlar sohasining Toshkent shahrida jamlangani raqamli to‘lovlar talabi ham hududlar bo‘yicha notekis ekaniga ishora qiladi.

Kalit so‘zlar: raqamli to‘lovlar, naqd pulsiz hisob-kitob, to‘lov terminallari, yalpi hududiy mahsulot, iqtisodiy faollik, hududiy tahlil, O‘zbekiston.

KIRISH

So‘nggi yillarda to‘lov tizimlarining raqamlashuvi O‘zbekiston moliya bozoridagi eng tez o‘zgarayotgan yo‘nalishlardan biriga aylandi. Bank kartalari, mobil ilovalar, QR-kod orqali to‘lovlar va tezkor to‘lovlar tizimi aholi va tadbirkorlar uchun hisob-kitoblarni arzonlashtirib, tezlashtirmoqda. Raqamli to‘lovlar iqtisodiyotda pul aylanishi tezligini oshiradi, savdo va xizmatlar sohasidagi tranzaksiya xarajatlarini kamaytiradi, iqtisodiy faoliyatning shaffofligini ta’minlaydi va soliq bazasini kengaytiradi.

Mavzuning dolzarbligi rasmiy ko‘rsatkichlarda yaqqol ko‘rinadi. Markaziy bank ma’lumotlariga ko‘ra, muomaladagi bank kartalari soni 2023-yil boshidagi 34,2 mln donadan 2026-yil 1-yanvarga kelib 68,3 mln donaga yetdi, ya’ni uch yilda qariyb ikki baravar oshdi. Shu davrda to‘lov terminallari orqali tushumlar 2025-yilda 460,3 trln so‘mni tashkil etdi. Davlat siyosati ham shu yo‘nalishga qaratilgan: Prezident farmoniga ko‘ra, 2030-yilgacha savdo va xizmat ko‘rsatish sohalarida naqd pulsiz to‘lovlar ulushini 75 foizga yetkazish maqsad qilib qo‘yilgan.

Shu bilan birga, raqamli to‘lovlarning o‘sishi mamlakat hududlarida bir xil kechmayapti. Iqtisodiy faollik, xizmatlar sohasi va aholi daromadlari Toshkent shahrida yuqori darajada jamlangan bo‘lsa, ayrim hududlarda qishloq xo‘jaligi va norasmiy savdo ulushi sezilarli. Bu holat raqamli to‘lovlar va hududiy iqtisodiy faollik o‘rtasidagi munosabatni alohida o‘rganishni talab qiladi.

Tadqiqot savoli: raqamli to‘lovlar hajmining oshishi hududlarning iqtisodiy faolligi bilan qanday bog‘liq?

Tadqiqotning maqsadi — O‘zbekistonda raqamli to‘lovlarning rivojlanish tendensiyalarini statistik baholash va ularning mamlakat hamda hududlar darajasidagi iqtisodiy faollik bilan bog‘liqligi xususiyatlarini aniqlash. Tadqiqot vazifalari: nazariy va empirik yondashuvlarni ko‘rib chiqish; Markaziy bank va Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlarini tizimlashtirish; o‘sish sur’atlari, nisbiy

ko‘rsatkichlar va elastiklikni hisoblash; hududlar kesimida korrelyatsion tahlil o‘tkazish; amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot obyekti — O‘zbekiston to‘lov tizimi va hududlar iqtisodiyoti. **Tadqiqot predmeti** — raqamli to‘lovlar ko‘rsatkichlari bilan YaIM va YaHM ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi statistik munosabat.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Raqamli to‘lovlar va iqtisodiy faollik o‘rtasidagi bog‘liqlik xalqaro adabiyotda ikki yo‘nalishda o‘rganilgan. Birinchi yo‘nalish to‘lov texnologiyalarining tejamkorlik samarasiga e’tibor qaratadi. D. Hamfri va hammualliflar Yevropa banklari misolida qog‘ozli va naqd to‘lovlardan elektron to‘lovlarga o‘tish bank xarajatlarini sezilarli qisqartirganini ko‘rsatgan. Bu samara korxonalar va aholi uchun tranzaksiya xarajatlari kamayishi orqali umumiy iqtisodiy faollikka ijobiy ta’sir qiladi.

Ikkinchi yo‘nalish chakana to‘lovlar va iqtisodiy o‘sish o‘rtasidagi makrodarajadagi aloqani baholaydi. I. Hasan, T. De Renzis va H. Shmidel Yevropa mamlakatlari ma’lumotlari asosida karta to‘lovlarining rivojlanishi YaIM o‘sishi va iste’mol bilan ijobiy bog‘liqligini aniqlagan. Moody’s Analytics tadqiqotida (M. Zandi va hammualliflar) elektron to‘lovlardan foydalanish ortishi 70 ga yaqin mamlakatda real YaIMga qo‘shimcha hissa qo‘shgani baholangan.

Shu bilan birga, sababiylik yo‘nalishi bir tomonlama emas: iqtisodiy faollik yuqori hududlarda daromadlar va infratuzilma zichroq bo‘lgani uchun raqamli to‘lovlar tezroq tarqaladi. K. Rogoff naqd pulsiz hisob-kitoblar ulushining oshishi iqtisodiy faoliyatning rasmiy statistikada to‘liqroq aks etishiga xizmat qilishini ko‘rsatgan, ya’ni o‘sishning bir qismi “rasmiylashuv” samarasi bo‘lishi mumkin.

O‘zbekiston bo‘yicha mavjud manbalar asosan Markaziy bank hisobotlari va tahliliy sharhlardan iborat. KPMG kompaniyasi Markaziy bank buyurtmasi bilan tayyorlagan to‘lov tashkilotlari bozori sharhida karta orqali naqd pulsiz to‘lovlar 2025-yilda nominal YaIMning taxminan 72 foiziga yetgani (2021-yilda taxminan 25 foiz) qayd etilgan. Biroq mavjud ishlarda raqamli to‘lovlarning hududiy

taqsimoti va uning hududiy iqtisodiy ko‘rsatkichlar bilan bog‘liqligi yetarlicha o‘rganilmagan. Mazkur maqola ushbu bo‘shliqni qisman to‘ldirishga qaratilgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot tavsifiy-statistik, qiyosiy va korrelyatsion tahlil usullariga asoslanadi. Ma’lumotlar ikki rasmiy manbadan olindi: (1) O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining muomaladagi bank kartalari, to‘lov terminallari, bankomat va infokiosklar hamda terminallar orqali tushumlar to‘g‘risidagi davriy statistikasi va hisobotlari; (2) Milliy statistika qo‘mitasining YaIM va YaHM bo‘yicha press-relizlari hamda SIAT bazasi.

Raqamli to‘lovlarning asosiy ko‘rsatkichi sifatida to‘lov terminallari (POS va E-POS) orqali tushgan tushumlar hajmi tanlandi. Bu ko‘rsatkich savdo va xizmatlar uchun to‘lovlarni bevosita aks ettiradi hamda P2P o‘tkazmalarga nisbatan iqtisodiy faollik bilan mazmunan yaqinroq. Qo‘shimcha ravishda muomaladagi kartalar soni, bankomat va infokiosklar soni ham tahlilga kiritildi.

O‘sish sur’ati quyidagi formula bilan hisoblandi: $g(t) = [(X(t) / X(t-1)) - 1] \times 100$, bu yerda $X(t)$ — joriy yil ko‘rsatkichi, $X(t-1)$ — oldingi yil ko‘rsatkichi. Raqamli to‘lovlar chuqurligi terminal tushumlarining nominal YaIMga nisbati orqali baholandi: $D(t) = TP(t) / YaIM(t) \times 100$. Raqamli to‘lovlarning iqtisodiy faollikka nisbatan sezgirligini ko‘rsatish uchun soddalashtirilgan elastiklik koeffitsiyenti qo‘llanildi: $E(t) = g_TP(t) / g_YaIM(t)$. Koeffitsiyent birdan katta bo‘lsa, raqamli to‘lovlar nominal iqtisodiyotdan tezroq o‘sayotganini bildiradi.

Hududiy tahlilda 14 ta hudud (Qoraqalpog‘iston Respublikasi, 12 ta viloyat va Toshkent shahri) bo‘yicha 2025-yil yanvar–sentabr oylari uchun YaHM hajmi, real o‘sish sur’ati, aholi jon boshiga YaHM, xizmatlar sohasining YaHMdagi ulushi va kichik biznes ulushi olindi. Xizmatlar ulushi $S(i) = Xizmatlar(i) / YaHM(i) \times 100$ formulasi bilan hisoblandi. Ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi bog‘liqlik Pirson (r) va Spirmen (ρ) korrelyatsiya koeffitsiyentlari bilan baholandi.

Gistogramma intervallari soni Sterjes formulasi bilan aniqlandi: $k = 1 + 3{,}322 \cdot \lg n$; $n = 14$ bo‘lganda $k \approx 5$. Interval kengligi $h = (57{,}3 - 12{,}1) / 5 \approx 9{,}0$

foiz bo‘lib, 10 foizgacha yaxlitlandi. Tarqoqlik variatsiya koeffitsiyenti $V = \sigma / \bar{x} \cdot 100$ orqali baholandi.

Ma’lumotlar va cheklovlar

Tadqiqotning asosiy cheklovi shundaki, Markaziy bank terminal tushumlarini banklar kesimida e’lon qiladi, hududlar kesimidagi raqamli to‘lovlar hajmi esa ochiq e’lon qilinmaydi. Shu sababli hududiy bog‘liqlik bilvosita ko‘rsatkichlar — xizmatlar ulushi, jon boshiga YaHM va kichik biznes ulushi orqali baholandi. Kuzatuvlar soni kichik bo‘lgani uchun qat’iy sabab-oqibat xulosasi chiqarilmaydi.

NATIJALAR

Mamlakat darajasida raqamli to‘lovlar dinamikasi

1-jadvalda 2023–2025-yillar bo‘yicha raqamli to‘lov infratuzilmasi va terminal tushumlarining asosiy ko‘rsatkichlari keltirilgan. Infratuzilma ko‘rsatkichlari keyingi yil 1-yanvar holatiga olingan.

1-jadval

Raqamli to‘lovlarning asosiy ko‘rsatkichlari va YaIM, 2023–2025-yillar

Ko‘rsatkich	2023	2024	2025
Muomaladagi bank kartalari, mln dona (yil oxiri)	46,2	62,0	68,3
Bankomat va infokiosklar, ming dona	26,6	29,9	40,1
To‘lov terminallari, ming dona	429,3	426,2	430,8
Terminallar orqali tushumlar, trln so‘m	254,7	326,7	460,3
Nominal YaIM, trln so‘m	1 192,2	1 454,6*	1 849,7
Terminal tushumlari / YaIM, %	21,4	22,5	24,9

*Manba: Markaziy bank va Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlari asosida muallif hisob-kitobi. * 2024-yil YaIMning dastlabki bahosi; yakuniy qayta hisoblashdan so‘ng 1 535,4 trln so‘m (bunda nisbat 21,3 foiz).*

1-rasm. To‘lov terminallari orqali tushumlar dinamikasi, 2023–2025-yillar

Jadvaldan ko‘rinadiki, terminallar soni uch yil davomida deyarli o‘zgarmagan (426–431 ming dona), lekin ular orqali o‘tgan tushumlar 1,8 baravar oshgan. Bu raqamli to‘lovlar o‘sishi asosan yangi uskunalar hisobiga emas, balki mavjud infratuzilmadan intensivroq foydalanish hisobiga ro‘y berayotganini ko‘rsatadi. Bitta terminalga to‘g‘ri keladigan yillik tushum 2023-yildagi taxminan 0,59 mlrd so‘mdan 2025-yilda 1,07 mlrd so‘mga ko‘tarilgan. Shu bilan birga, bankomat va infokiosklar soni 2025-yilning o‘zida 34 foizga oshgan, bu o‘z-o‘ziga xizmat ko‘rsatish kanallari tez kengayayotganidan dalolat beradi.

Infratuzilmaning yuklanishi ham oshgan: bitta terminalga to‘g‘ri keladigan kartalar soni 2023-yildagi taxminan 108 tadan 2025-yilda qariyb 159 taga ko‘tarilgan, har bir aholiga o‘rtacha 1,65 ta karta to‘g‘ri keladi. Demak, kartalar bilan qamrov yuqori, ammo ularni qabul qiluvchi savdo nuqtalari orqada qolmoqda.

2-jadval

Raqamli to‘lovlarning o‘sish sur’atlari va elastikligi

Ko‘rsatkich	2024	2025

Ko‘rsatkich	2024	2025
Terminal tushumlari o‘sishi, %	28,3	40,9
Bank kartalari soni o‘sishi, %	34,2	10,1
Nominal YaIM o‘sishi, %	22,0	20,5**
Real YaIM o‘sishi, %	6,5	7,7
Elastiklik koeffitsiyenti E(t)	1,29	2,00

*Manba: muallif hisob-kitobi. ** 2025-yil o‘sishi 2024-yilning qayta hisoblangan YaIMiga (1 535,4 trln so‘m) nisbatan olingan.*

2-jadval ma’lumotlari raqamli to‘lovlar nominal iqtisodiyotdan tezroq o‘sayotganini ko‘rsatadi: elastiklik koeffitsiyenti 2024-yilda 1,29 ni, 2025-yilda 2,00 ni tashkil etgan. Boshqacha aytganda, 2025-yilda nominal YaIMning har bir foiz o‘sishiga terminal tushumlarining taxminan ikki foizlik o‘sishi to‘g‘ri kelgan. Kartalar sonining o‘sishi 2025-yilda keskin sekinlashgani (10,1 foiz) va tushumlar tezlashgani e’tiborga loyiq. Bu raqamli to‘lovlar rivojlanishi “kengayish” bosqichidan “chuqurlashish” bosqichiga o‘tayotganini anglatishi mumkin: yangi kartalar chiqarishdan ko‘ra, mavjud kartalardan to‘lovlar uchun faolroq foydalanish asosiy omilga aylanmoqda. Kartalar soniga bir shaxs uchun limitlar joriy etilgani ham bu ko‘rsatkichga ta’sir qilgan bo‘lishi mumkin.

Kengroq ko‘rsatkichlar ham shunday manzarani beradi. KPMG sharhiga ko‘ra, bank kartalari bo‘yicha operatsiyalar 2021-yildagi 297 trln so‘mdan 2025-yilda 1 493 trln so‘mga oshgan (yiliga o‘rtacha 50 foiz), naqd pulsiz operatsiyalar ulushi 68 foizdan 81 foizga ko‘tarilgan. 2024-yilda QR-kod orqali to‘lovlar 441,7 mlrd so‘mga yetgan.

Shunga qaramay, naqd pul aylanmasi ham o‘smoqda: 2025-yilda banklar orqali naqd pul aylanmasi 1 250 trln so‘mni tashkil etib, 24 foizga oshgan, bunda kartalardan naqd pul yechish asosiy o‘rin tutgan. Demak, raqamli to‘lovlar naqd pulni hali to‘liq siqib chiqarmayapti.

Hududlar kesimida iqtisodiy faollik va raqamli to‘lovlar uchun shart-sharoitlar

3-jadvalda 2025-yil yanvar–sentabr oylari uchun hududlar iqtisodiy faolligining asosiy ko‘rsatkichlari va xizmatlar sohasining ulushi keltirilgan. Xizmatlar sohasi (savdo, yashash va ovqatlanish, transport, aloqa, moliya va boshqalar) karta va mobil to‘lovlar eng ko‘p qo‘llaniladigan soha bo‘lgani uchun uning ulushi raqamli to‘lovlarga potensial talabning bilvosita ko‘rsatkichi sifatida olindi.

3-jadval

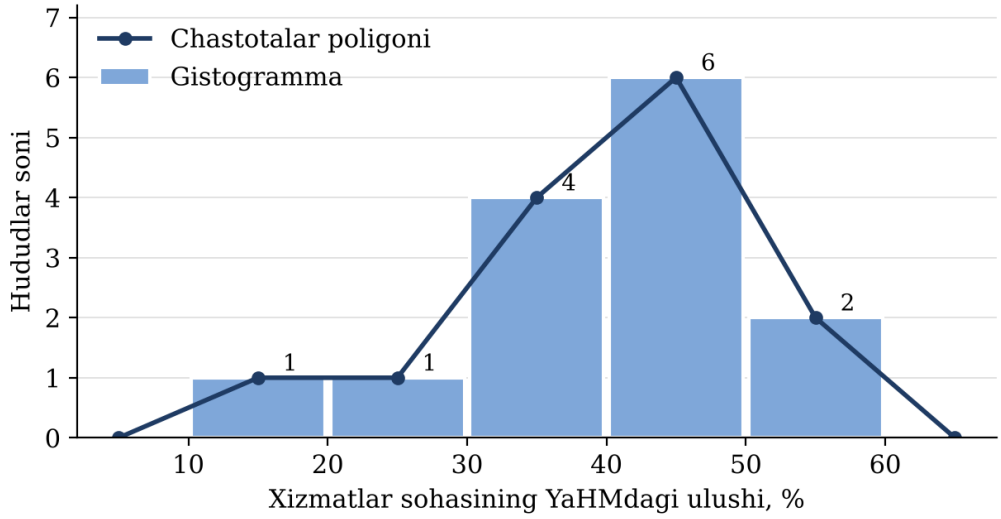
Hududlar iqtisodiy faolligi ko‘rsatkichlari, 2025-yil yanvar–sentabr

Hudud	YaHM, mlrd so‘m	Ulushi, %	O‘sish, %	Jon boshiga, ming so‘m	Xizmatlar ulushi, %	Kichik biznes, %
Qoraqalpog‘iston R.	36 814,1	2,8	106,1	18 061,1	50,4	64,1
Andijon	74 620,5	5,7	105,6	21 417,4	35,9	69,0
Buxoro	59 871,0	4,6	107,4	28 673,2	35,9	72,2
Jizzax	37 782,0	2,9	108,8	24 395,7	35,0	71,0
Qashqadaryo	69 484,6	5,3	105,7	18 940,9	41,5	69,9
Navoiy	108 396,2	8,3	107,9	98 394,4	12,1	22,4
Namangan	58 582,9	4,5	107,2	18 571,9	46,7	72,8
Samarqand	87 483,9	6,7	107,7	20 209,9	46,0	70,4
Surxondaryo	46 926,5	3,6	106,0	15 801,3	42,3	76,5
Sirdaryo	24 645,9	1,9	108,4	26 310,4	31,7	69,2
Toshkent vil.	126 761,2	9,7	107,3	40 517,6	29,2	53,5
Farg‘ona	78 896,7	6,1	108,0	18 899,8	46,1	71,8
Xorazm	44 142,6	3,4	107,3	21 577,8	41,4	71,8
Toshkent sh.	252 111,2	19,3	111,2	80 331,4	57,3	50,3

Manba: Milliy statistika qo‘mitasining YaHM bo‘yicha press-relizi (dastlabki ma’lumotlar). Xizmatlar ulushi muallif hisob-kitobi. Ulush respublika YaIMiga (1 303 702,1 mlrd so‘m) nisbatan.

Jadval iqtisodiy faollikning yuqori darajada jamlanganini ko‘rsatadi. Toshkent shahri respublika YaIMining 19,3 foizini shakllantirgan va eng yuqori o‘sish sur’atiga (111,2 foiz) ega bo‘lgan. Respublika xizmatlar sohasining 612,2 trln so‘mlik hajmidan 144,6 trln so‘mi, ya’ni 23,6 foizi poytaxt hissasiga to‘g‘ri keladi. Xizmatlarning YaHMdagi ulushi ham Toshkent shahrida eng yuqori (57,3 foiz). Bu poytaxt raqamli to‘lovlar uchun eng katta va eng zich bozor ekanini anglatadi.

Hududlarning xizmatlar ulushi bo‘yicha taqsimlanishini ko‘rsatish uchun 10 foizlik intervallar bo‘yicha gistogramma va chastotalar poligoni tuzildi (2-rasm). O‘rtacha qiymat 39,4 foizni, mediana 41,5 foizni tashkil etadi; mediananing o‘rtachadan yuqoriligi taqsimotning chap tomonga og‘ganini, ya’ni xizmatlar ulushi juda past bo‘lgan sanoat hududlari (Navoiy, Toshkent viloyati) o‘rtachani pasaytirayotganini ko‘rsatadi. Hududlarning yarmidan ko‘pi (8 tasi) 40 foizdan yuqori intervalga to‘g‘ri keladi. Variatsiya koeffitsiyenti 26,7 foizni tashkil etib, hududlar iqtisodiy tarkibi bo‘yicha o‘rtacha darajadan yuqori tafovutga ega ekanini ko‘rsatadi.

2-rasm. Hududlarning xizmatlar ulushi bo‘yicha gistogrammasi va chastotalar poligoni

4-jadval

Hududiy ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi korrelyatsiya koeffitsiyentlari (n = 14)

Ko‘rsatkichlar juftligi	Pirson, r	Spirmen, ρ
Jon boshiga YaHM — YaHM o‘sishi	0,57	—
Xizmatlar ulushi — YaHM o‘sishi	0,15	−0,10
Xizmatlar ulushi — jon boshiga YaHM	−0,40	−0,59
Xizmatlar ulushi — jon boshiga YaHM (Navoiysiz, n = 13)	0,32	—
Kichik biznes ulushi — YaHM o‘sishi	−0,33	—

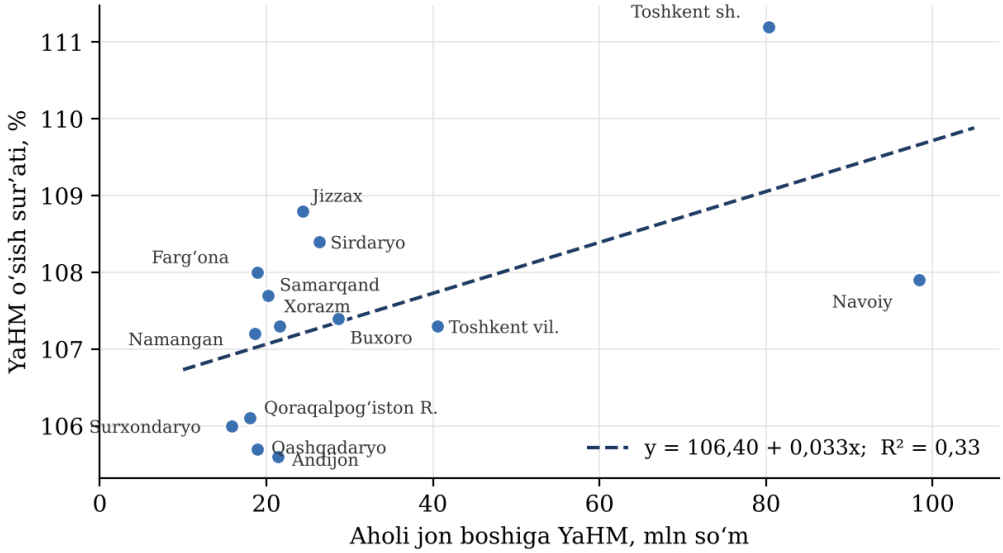
Manba: 3-jadval ma’lumotlari asosida muallif hisob-kitobi. Spirmen koeffitsiyenti −0,59 uchun p = 0,03; qolgan koeffitsiyentlar 5 foizlik darajada statistik ahamiyatli emas yoki chegaraviy.

Iqtisodiy faollikning hududiy jamlanishi Xerfindal–Xirshman indeksi (HHI = Σ s(i)²) bilan baholandi. YaHM bo‘yicha HHI 1 063 ni, xizmatlar sohasi bo‘yicha 1 432 ni tashkil etdi; hududlar bo‘yicha taqsimlangan xizmatlarning 31,9 foizi Toshkent shahriga to‘g‘ri keladi. Demak, raqamli to‘lovlarga talab shakllanadigan xizmatlar sohasi ishlab chiqarishga nisbatan kuchliroq jamlangan.

Korrelyatsion natijalar ehtiyotkorlik bilan talqin qilinishi kerak. Jon boshiga YaHM va o‘sish sur’ati o‘rtasida o‘rtacha ijobiy bog‘liqlik (r = 0,57) kuzatiladi. Xizmatlar ulushi bilan jon boshiga YaHM o‘rtasidagi teskari bog‘liqlik (ρ = −0,59) esa jon boshiga YaHM eng yuqori Navoiy va Toshkent viloyatlarining sanoatga yo‘naltirilgani bilan izohlanadi; Navoiy chiqarilganda bog‘liqlik ijobiy (r = 0,32) bo‘ladi. Demak, iqtisodiyot tarkibi muhim rol o‘ynaydi.

Jon boshiga YaHM va o‘sish sur’ati o‘rtasidagi bog‘liqlik juft chiziqli regressiya bilan ham baholandi (3-rasm): y = 106,40 + 0,033x. Jon boshiga YaHM 10 mln so‘mga yuqori hududlarda o‘sish o‘rtacha 0,33 foiz bandiga yuqori, R^2 =

0,33. Toshkent shahri va Navoiy viloyati to‘plamdan keskin ajralib turgani sababli bu natija dastlabki baho hisoblanadi.

3-rasm. Aholi jon boshiga YaHM va YaHM o‘sish sur’ati o‘rtasidagi bog‘liqlik, 2025-yil yanvar–sentabr

Yuqoridagi tahlil asosida hududlar raqamli to‘lovlarni rivojlantirish nuqtayi nazaridan tipologiyalashtirildi (5-jadval). Guruhlash mezonlari sifatida xizmatlar ulushi, aholi jon boshiga YaHM va iqtisodiyotning yetakchi tarmog‘i olindi.

5-jadval

Hududlarning raqamli to‘lovlar salohiyati bo‘yicha tipologiyasi

Guruh	Hududlar	Asosiy xususiyat	Raqamli to‘lovlar uchun ustuvor vazifa
I. Metropoliya	Toshkent shahri	Xizmatlar ulushi 57,3 %, o‘sish 111,2 %	Innovatsion to‘lovlar, naqd pulsiz transport va xizmatlar
II. Sanoat hududlari	Navoiy, Toshkent viloyati, Sirdaryo	Jon boshiga YaHM yuqori, xizmatlar ulushi past	Sanoat xodimlari daromadlarini mahalliy raqamli savdoga yo‘naltirish
III. Xizmatlar salohiyati yuqori	Qoraqalpog‘iston R., Namangan, Samarqand, Farg‘ona	Xizmatlar ulushi 46–50 %, jon boshiga YaHM past	Terminal va QR infratuzilmasini kengaytirish

Guruh	Hududlar	Asosiy xususiyat	Raqamli to‘lovlar uchun ustuvor vazifa
IV. Agrar-kichik biznes	Andijon, Buxoro, Jizzax, Qashqadaryo, Surxondaryo, Xorazm	Qishloq xo‘jaligi va kichik biznes ulushi yuqori	Bozor va kichik savdoda arzon ekvayring, savodxonlik

Manba: 3-jadval ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Tipologiya raqamli to‘lovlarni rivojlantirishda barcha hududlar uchun yagona yondashuv samarali emasligini ko‘rsatadi: III va IV guruh hududlarida asosiy to‘siq infratuzilma, daromad darajasi va naqd hisob-kitob odati hisoblanadi.

MUHOKAMA

Mamlakat darajasida raqamli to‘lovlar iqtisodiy faollik bilan bir yo‘nalishda, lekin undan tezroq o‘smoqda: terminal tushumlarining YaIMga nisbati 21,4 foizdan 24,9 foizgacha oshgan. Buni uchta samara bilan izohlash mumkin. **Daromad samarasi** — daromad va iste’mol oshgani sari to‘lovlar ko‘payadi. **Almashtirish samarasi** — naqd puldan raqamli shaklga o‘tish faollik o‘zgarmasa ham to‘lovlarni oshiradi; elastiklikning birdan kattaligi shuni ko‘rsatadi. **Rasmiylashuv samarasi** — naqd pulsiz hisob-kitoblar avval kuzatilmagan savdoni statistikaga olib kiradi; 2024-yil YaIMining 80,9 trln so‘mga qayta hisoblangani buni tasdiqlaydi.

Hududiy darajada vaziyat murakkabroq. Xizmatlar va iqtisodiy faollikning Toshkent shahrida jamlangani raqamli to‘lovlarning ham asosan poytaxtda jamlanganiga ishora qiladi: masalan, avtobuslarda naqd yo‘l haqi Toshkentda 2025-yildan, Andijon va Termizda esa 2026-yildan bekor qilindi. Navoiy viloyatida jon boshiga YaHM eng yuqori bo‘lsa-da, xizmatlar ulushi atigi 12,1 foiz, Qoraqalpog‘iston Respublikasida esa aksincha 50,4 foiz. Kichik biznes ulushi yuqori hududlarda esa naqd savdo an’anaviy ravishda kuchli.

Natijalarning cheklovlari ham bor: hududiy to‘lov hajmi bevosita kuzatilmadi, korrelyatsiya sababiylikni isbotlamaydi, nominal ko‘rsatkichlarga esa inflyatsiya ta’sir qiladi (2024-yilda 9,8 foiz).

AMALIY TAVSIYALAR

Birinchi tavsiya — Markaziy bank va Milliy statistika qo‘mitasi raqamli to‘lovlar bo‘yicha hududlar kesimidagi ko‘rsatkichlarni (terminal tushumlari, QR va mobil to‘lovlar, jon boshiga kartalar va terminallar) muntazam e’lon qilishi.

Ikkinchi tavsiya — xizmatlar ulushi yuqori, ammo daromadlari past hududlarda (Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Namangan, Farg‘ona, Samarqand) kontaktsiz terminallar, QR-to‘lov nuqtalari va infokiosklarni ustuvor ko‘paytirish.

Uchinchi tavsiya — kichik tadbirkorlar uchun ekvayring komissiyalarini pasaytirish va “Tap-to-Phone” yechimlarini rag‘batlantirish.

To‘rtinchi tavsiya — keksa va qishloq aholisi orasida moliyaviy va raqamli savodxonlik hamda kiberxavfsizlik bo‘yicha targ‘ibotni kuchaytirish.

XULOSA

Tadqiqot savoliga rasmiy ma’lumotlar “ha, lekin hamma joyda bir xil emas” degan javob beradi. Ikki yilda terminallar orqali to‘lovlar 254,7 trln so‘mdan 460,3 trln so‘mga yetdi, terminallar soni esa deyarli o‘zgarmadi — odamlar mavjud imkoniyatdan faolroq foydalana boshladi. Raqamli to‘lovlar iqtisodiyotdan tezroq o‘smoqda, biroq bu o‘sishning katta qismi naqd puldan kartaga o‘tish va savdoning rasmiylashuvi hisobiga ro‘y bermoqda.

Hududlarda manzara notekis. Poytaxt raqamli to‘lovlarning asosiy markazi bo‘lib qolmoqda, boy sanoat hududlari esa har doim ham raqamli to‘lovlarda faol emas. Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Namangan va Farg‘ona kabi hududlarda talab bor, ammo daromad va infratuzilma uni to‘liq ro‘yobga chiqarishga hali imkon bermayapti.

Bizningcha, eng katta imkoniyat aynan poytaxtdan tashqarida — xizmatlar salohiyati yuqori, ammo hali naqd pulga tayanayotgan hududlarda. Markaziy bank hududiy to‘lov ma’lumotlarini ochiq e’lon qilsa, bu bog‘liqlikni panel regressiya orqali aniqroq baholash mumkin bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA RASMIY MANBALAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Muomaladagi bank kartalari, terminallar, bankomat va infokiosklar hamda to‘lov terminallari orqali tushumlar to‘g‘risida ma’lumot. https://cbu.uz/uz/statistics/paysistem/ (murojaat sanasi: 28.10.2026).

2. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. O‘zbekistonda bank kartalariga asoslangan chakana to‘lovlarning rivojlanish istiqbollari. https://cbu.uz/uz/press_center/news/2315417/ (murojaat sanasi: 28.10.2026).

3. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. Yalpi hududiy mahsulot, 2025-yil yanvar–sentabr; YaIM, 2024-yil (press-relizlar). https://stat.uz (murojaat sanasi: 28.10.2026).

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Naqdsiz hisob-kitoblarni ommalashtirish va yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirishga qaratilgan qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmoni.

5. KPMG Uzbekistan. Overview of payment organizations in Uzbekistan. 2026.

6. Hasan, I., De Renzis, T., & Schmiedel, H. (2012). Retail payments and economic growth. Bank of Finland Research Discussion Papers, No. 19/2012.

7. Humphrey, D. B., Willesson, M., Bergendahl, G., & Lindblom, T. (2006). Benefits from a changing payment technology in European banking. Journal of Banking & Finance, 30(6), 1631–1652.

8. Zandi, M., Singh, V., & Irving, J. (2013). The Impact of Electronic Payments on Economic Growth. Moody’s Analytics.

9. Rogoff, K. S. (2016). The Curse of Cash. Princeton University Press.